

УДК 316. 334. 3 (477)

Лобас В. Х.

**МІЖ «ДИКИМ КАПІТАЛІЗМОМ»
І «РОЗВИНУТИМ СОЦІАЛІЗМОМ»**

*Спадкова власність на засоби
виробництва, мабуть, відійде
в минуле так само, як відійшла
і спадкова власність
на людей – кріпаків і рабів
(В. Білоцерківський)*

Висока політична активність населення України напередодні референдуму 1991 року про незалежність, як відомо, підтримувалась аргументами про несправедливість існуючих економічних відносин між Росією та Україною, між номенклатурою та народом. А отже, обвальне зубожіння народу впродовж 1991–1995 років, породжуючи в масовій свідомості передчуття неминучої політичної катастрофи (про це свідчать дані соціологічних досліджень), мало б посилити цю активність. Але нічого подібного не відбувається.

Ситуація парадоксальна. Незадоволення переважної більшості населення своїм становищем у суспільстві (перш за все матеріальним) і життям взагалі в поєднанні з суб'єктивним передчуттям неминучих конфліктів є ознаками дуже високого конфліктогенного потенціалу суспільства. Але реальна поведінка громадян ніби спростовує наявність такого потенціалу.

Що ж повинні брати до уваги політики у своїх програмах? Дані соціологічних досліджень, які свідчать, що «терпіння вичерпалось», чи тезу про «товсту шкіру» українця, яка все витерпить? Альтернатива не дуже продуктивна.

У пошуках оптимальних варіантів розуміння і прогнозування ситуації розгляньмо те, що називають ментальністю, або духовною складовою культури українського суспільства, і можливість аналізу цього явища засобами існуючої конфліктології (соціології конфлікту).

Культура будь-якого суспільства є неспадкова, тобто позагенетична інформація, яка засвоюється людьми лише в суспільстві з допомогою навчання, наслідування, дослідження (досвідного і наукового). Ця інформація певним чином впорядкована і допомагає людям впорядкувати свої відносини з природою та поміж собою. Впорядкування ж полягає в певній регламентації реальних чи можливих дій індивіда, що забезпечує відповідність існуючим у цьому суспільстві стандартам поведінки. Сукупність обов'язкових, бажаних і заборонених схем поведінки мовою кібернетики можна назвати програмою поведінки. Це така неспадкова пам'ять про певні форми поведінки (дії і

заборону їх, висловлювання і змовчування), яка програмує майбутню поведінку.

Неспадкова, позабіологічна програма поведінки (культура) має внутрішню структуру, чи системність. Відомий культуролог Л. Уайт виділив у ній три підсистеми: технологічну, соціонормативну і символічну. Зі зміною технологічної підсистеми відповідно змінюються дві останні. А зміна технологічної підсистеми зумовлена зміною засобів і прийомів впливу на природу. Таким чином в історії культури виділяють кам'яний вік, бронзовий, залізний, стадію землеробської цивілізації, індустріальної та постіндустріальної.

Програмність культури, тобто орієнтованість передусім на поведінку (непередбачувану) людини, а не на об'єктивні природні процеси, як це має місце в науці, веде до того, що зв'язок між підсистемами культури поліваріантний і навіть іноді створює враження повної довільності. Скажімо, землеробському рівню технології може відповідати класова або кастова соціальна структура, монархічна або демократична політична організація, міфологічний, релігійний або навіть філософський рівень світогляду. Грецька землеробська цивілізація була саме тим винятковим явищем, коли став можливим і потрібним (але не панівним, про що свідчить доля Сократа) філософський рівень світогляду. Це було зумовлено особливим (острівним) характером грецького землеробства в поєднанні з піратством і колонізацією, яке вимагало раціоналістичних способів організації і передачі інформації не лише в часі, а й у просторі та адаптації форм поведінки до місцевих (в колоніях) умов.

Українська землеробська культура в своєму розвитку теж мала значні особливості, присутність яких відчувається і в наш час. Ці особливості, з погляду дослідника української політичної думки І. Лисяка-Рудницького, полягали в тому, що Україна розвивалась у прикордонні між Сходом і Заходом. Перебуваючи географічно в Європі, Україна одночасно перебувала під військовим і світоглядним впливом Сходу. Військовий вплив євразійських кочівників був не тільки негативним (гальмував розвиток міст, писемності), а й своєрідним імпульсом для появи особливого репрезентанта українського суспільства та української культури – козацтва. Воно виникає саме в нерозмежованому прикордонні між хліборобами й кочівниками, засвоює багато тактичних прийомів та звичаїв від своїх тодішніх ворогів татар, а потім поступово поширює свій вплив на життя осілого населення. Навіть у Галичині, яка не була охоплена козацьким рухом, виникає багато пісень, що прославляють козаків.

Світоглядний вплив східної версії християнства — православ'я був ще значнішим і теж подвійним. Зв'язок із Візантією не тільки підняв рівень культури Київської Русі, а й одночасно загальмував розвиток власної світоглядної думки. Як стверджував митрополит Іларіон у XI сторіччі, «ми маємо благодать замість закону і відповідь на всі питання».

Це не цитата, а формула, яку можна вивести з його твору «Слово про закон і благодать». Православ'я, яке католики і протестанти називають ортодоксією, дійсно не допускає ніяких новацій у своє віровчення.

Але за умов Київської Русі, на відміну від Візантії та Москви, державна й церковна влада були розділені. Це вже схоже на західноєвропейські відносини.

Звичайно, основа культури – землеробство було цілком європейського типу, тобто передбачало індивідуальну діяльність на відміну від «гідралічних агрокультур» Сходу, що вимагали централізованої влади для спорудження і використання гідротехнічних споруд.

Впливи Сходу і Заходу, отже, відбувались ніби в різних площинах, формували різні підпрограми поведінки (технологію землеробства, військову культуру, світогляд), які не були інтегровані в цілісну систему. Іноді ці впливи поєднувались в межах однієї інституції типу Києво-Могилянської академії, яка була греко-право'славним навчальним закладом, але використовувала програму західних університетів. Проте синтез так і не відбувся. Причиною цього, на думку І. Лисяка-Рудницького, було те, що «Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від розривних внутрішніх сил» (Лисяк-Рудницький. Україна між Сходом і Заходом // Історія філософії України. — К., 1993. — С. 560).

Маргінальність (прикордоння) української політичної культури найбільш чітко виявила себе під час революційних подій 1917–1920 років. Лідери Центральної Ради і Директорії ніяк не могли зрозуміти, яку революцію вони очолюють: національну чи соціалістичну? Як зазначав у 1920 році В. Винниченко, «основою, вихідним пунктом відношення української демократії тодішнього часу до всіх явищ і проблем було національне визволення України» (Винниченко В. Відродження нації. – Ч. II. – Київ – Відень, 1920. – С. 28). Але водночас Центральна Рада у своїх відносинах з Тимчасовим урядом Росії на перший план ставила соціалістичні вимоги. Відповідно в III Універсалі від 20. XI. 1917 р. скасовувалось право приватної власності на землю, яка оголошувалась власністю всього трудового народу. Якщо ж селяни – члени Центральної Ради починали розмови про право робітників на заводи і фабрики, то це вважалось неприпустимим порушенням партійної дисципліни (партії есерів). А в останній день своєї діяльності Центральна Рада відновила приватну власність на землю.

Аналізуючи ці та інші суперечності, В. Винниченко доходить висновку, що перемога більшовиків була зумовлена їх послідовною політикою наближення до соціалізму, а національна демократія прогнала тому, що втратила довіру своїх мас, поставивши «національне питання поза сферою питань соціальних» (там же. – С. 327). Неосвічені селянські маси в солдатських шинелях легко було підняти проти російських більшовиків, але неможливо було, на думку В. Винниченка,

виставити проти українських більшовиків, які пропонували вирішення соціальних проблем. Отже, маси не здатні були зрозуміти цінність національної ідеї поза її зв'язком з соціальною, а лідери не зуміли акцентувати на цьому зв'язку. Тож і розійшлися в різні боки.

У період соціалістичних перетворень ті неузгодженості в культурі України, про які бідкався В. Винниченко, були усунуті. Конституційно було узгоджено «право націй на самовизначення» з соціалістичним ладом, різко зріс освітній рівень народу, між лідерами і масами було досягнуте певне ідеологічне взаєморозуміння. Начебто сформувалась однорідна, а з виходом у космос і дуже високого рівня культура. Але в її технологічному фундаменті була велика тріщина. Вона виникла внаслідок швидкісної індустріалізації, яка не тільки фізично виснажила село, а й порушила землеробську культуру, не замінивши її індустріальною.

Така заміна потребує століть, а не десятиліть, і повинна відбуватися в усіх сферах життя, а не в окремих його ланках. Складна техніка несумісна з традиційними селянськими темпоритами, орієнтованими на погоду. Вона вимагає чіткої, ритмічної праці, дозованої в хвиликах і секундах, нової інфраструктури, комфортної насамперед для машин. Відсутність таких умов могла бути однією з важливих причин високої аварійності на всіх етапах індустріалізації. А нерозуміння цієї причини добре підтримувало міф про «ворогів народу» і згоду на боротьбу «власної інквізиції» з цими «відьмами ХХ століття».

Нові тріщини в технологічній підсистемі культури з'явилися в 70-ті роки, коли почався перехід від незакінченої індустріалізації до автоматизації і кібернетизації. Незважаючи на окремі вражаючі експерименти (директор інституту кібернетики, наприклад, з Києва контролював плавку сталі в Дніпродзержинську), перехід промисловості на цей рівень виявився неможливим. Перешкоди були не тільки в незавершеній індустріалізації, а й у системі економічних і політичних відносин. Економіка відсікала технічні новинки, тому що була згідно з теорією трудової вартості орієнтована на затратний принцип.

Політичні перешкоди на шляху технічного прогресу полягали в тому, що політичне керівництво країни свідомо віддавало перевагу індустріальним робітникам перед науково-технічною інтелігенцією. Робітники мали більш високу заробітну плату, ніж інженери, і переваги при вступі до правлячої партії. А вузи готували все нових і нових інженерів, які приходили на застаріле виробництво, що не потребувало нових інженерів. Таким чином, вони ставали «зайвими людьми» на виробництві, бо їх функції зводились до дублювання розпоряджень, заробітна плата була низькою і начебто не заробленою, а перспективи адміністративного росту - мінімальними, особливо у безпартійних.

Так сформувалась типова суперечність між новими продуктивними силами (технічно освіченими кадрами) і старими виробничими відносинами, орієнтованими на живу людську силу, а не на

технічний прогрес. Це протиріччя було загальносистемним, а не локальним. Воно властиве було всім галузям виробництва (за винятком військових) і стосувалось не тільки інженерів, а й керівників заводів і всіх освічених людей, які не могли реалізувати свій творчий потенціал. У суспільстві 70 – 80-х років, яке мало значно вищий життєвий рівень, ніж суспільство 50 – 60-х років, одночасно був і більш високий конфліктогенний потенціал. Парадоксально, але факт. Радянська влада сформувала свого власного могильника – мільйони освічених людей з новими потребами (матеріальними й духовними), які вони не могли реалізувати в межах існуючих умов. І ці умови були ліквідовані розпадом Радянського Союзу.

Де ж тепер сотні тисяч невдоволених інженерів і техніків, працівників планових установ і закладів культури? Вони на базарах перепродують польські й турецькі часто-густо низької якості товари. Чи задоволені вони своїм життям? Більш-менш. Деякі з них через посередницькі структури увійшли навіть у число тих 2 відсотків громадян України, які «ні в чому собі не відмовляють». Цей показник зменшився на 3 відсотки порівняно з 1992 роком. Але різко зріс за цей період відсоток людей, яким «грошей постійно не вистачає» (з 40 до 62 відсотків). Це і є та маса зубожілих та апатичних людей, про яких йшлося на початку статті. Чому ж вони мовчать і що ховається за цією мовчанкою?

Щоб з'ясувати, потрібно до поняття «культура» ввести ще й поняття «конфлікт», теорія якого на вітчизняних теренах не була розроблена. Надзвичайна увага марксистів до класових конфліктів та революційних методів їх розв'язання призвела до ігнорування всіх інших різновидів конфліктів і методик їх розв'язання. Тому скористаємось досягненнями західної конфліктології, зокрема працями Г. Зіммеля, Л. Козера, Р. Дарендорфа. Згідно з уявленнями цих авторів, конфлікт – це зіткнення суб'єктів з протилежними інтересами. Вони борються за ресурси, статус, владу. Суб'єкти можуть бути індивідуальними і груповими. Груповий суб'єкт формується тоді, коли певна сукупність індивідів усвідомлює тотожність своїх інтересів на протигагу іншій групі.

Тож конфліктність – це нормальний стан суспільства, тобто конфліктів неможливо позбутися, але можливо взяти участь в їх розв'язанні. Ця участь може вважатися управлінням або регулюванням конфлікту, оскільки пропонуються певні засоби для переведення конфлікту з насильницької форми в ненасильницьку, а також для зменшення його інтенсивності. Дарендорф, зокрема, звертає увагу на необхідність маніфестації конфлікту, тобто створення явних форм його прояву, а також на необхідність прийняття учасниками конфлікту певних «правил гри». Після цього пропонуються методи розв'язання: переговори, арбітраж, обов'язковий арбітраж тощо.

Згідно з цими уявленнями українське суспільство повинно бути максимально конфліктним, бо йде безперервна боротьба за ресурси, які належали державі, має місце жорсткий перерозподіл статусів, внаслідок якого кримінальні структури посідають панівне становище в суспільстві, а виробники матеріальних та духовних цінностей зубожіють. Що ж стосується боротьби за владу, яка в умовах перерозподілу власності є не тільки найвищий привілей, а й реальний ресурс, то навіть нема потреби про це й говорити. І все-таки відмінною рисою українського суспільства залишається злагода. А відтак кожний з правителів ставить собі в заслугу цей стан суспільства, незважаючи на всі страждання народу. І в цьому є щось містичне.

І мабуть, класичні конфліктологічні моделі не зможуть бути адекватним описом ситуації, що склалася в сучасному українському суспільстві, де символічна підсистема культури і особливо її світоглядна складова зруйнувалися. Суспільство деморалізоване і тому не здатне реагувати адекватним чином на ущемлення інтересів певних соціальних груп. Відсутність спільних цінностей не дозволяє артикулювати і захищати легітимним шляхом групові інтереси. В цьому, мабуть, і полягає секрет «соціальної злагоди».

Досвід Веймарської республіки свого часу засвідчив, що зубожіння народу переростає в повномасштабний конфлікт лише після появи певних загальних ідей, які оволодівають масами. Такі явища властиві певною мірою будь-якому перехідному суспільству. І все ж українська ситуація особлива в тому відношенні, що порушилися всі три підсистеми культури: технологічна, соціонормативна і символічна. Але суспільство не загине. Стихійно воно опускається на попередній технологічний рівень. Явище деіндустріалізації спостерігається в усіх сферах життя. Заводи починають випускати верстати найпростішого, майже ремісничого рівня, бо замовники не здатні сплатити за більш досконалі верстати з програмним управлінням. У сільському господарстві скорочують кількість добрив, які вносяться під технічні культури, замінюють трактори на коней. Городяни починають вести натуральне господарство на дачних ділянках землі та в придбаних сільських садибах. Люди економлять на харчах, лагодять стару одягу, вишукують додаткові заробітки, повідомляють рецепти дешевої їжі. Цей тип побутової культури називається «культура бідності». Покоління, які сформувались перед війною і після війни, ще пам'ятають цю культуру і відновлюють її, зберігаючи стабільність суспільства. Але така культура життєздатна лише в землеробському суспільстві. На рівні індустріальної цивілізації такі індивідуальні зусилля не підтримають роботу заводів та електростанцій.

Звичайно, перспектива глобальної деіндустріалізації не може влаштувати суспільство. Навпаки, надія на більш високий рівень технічної і побутової культури допомагає громадянам витерпіти всі негаразди, знижує конфліктогенний потенціал суспільства. Але надії на

входження України за своїм життєвим рівнем у Західну Європу стають все примарнішими.

Які ж конкретно надії плекає більшість населення України стосовно економічного та соціального ладу? Загальноукраїнські опитування, які були проведені Інститутом соціології НАН України в квітні 1992-го і в березні 1994 року, показали зростання прихильників соціалістичної економічної системи (з 13 до 20 відсотків), незмінність числа прихильників капіталістичної економічної системи (18 відсотків) та переважну і зростаючу (з 33 до 42 відсотків) орієнтацію населення на «третій шлях», який поєднував би переваги як капіталізму, так і соціалізму. Що це? Безпідставні мрії про світ, у якому є лише позитивні сторони і відсутні негативні? Реакція на «дикий капіталізм»? Інтуїтивний пошук освіченим суспільством такого ладу, який відповідає власним традиціям і світовим тенденціям? Розглянемо останній варіант.

Заяви російських реформаторів (через рік-два їх повторюють українські прихильники вільного ринку і монетаризму) про те, що необхідно повторити шлях, який пройшла Західна Європа в XIX столітті, з філософської точки зору є зразками недіалектичного мислення. В таких інтелектуальних конструкціях ігнорується факт радикальної зміни історичних умов. Країни Західної Європи формувалися за умов безправності трудящих, яких можна було легко зігнати з землі, і тоді «вівці їли людей». Майже всі розвинуті зараз країни мали колонії, з яких ресурси здобувались «позаекономічним» способом. А самі розвинуті країни не знали над собою ні економічного, ні колоніального гніту, в той час як усі сучасні країни «третього світу», що практикують приватну власність, перебувають під жорстким економічним пресом розвинутих країн. Віддаючи розвинутим країнам за кредити майже всю свою експортну виручку, ці держави покривають лише проценти від свого боргу, а основну суму боргу зменшити не можуть.

Зважаючи на ці обставини, співробітник радіо «Свобода» В. Білоцерківський, який займається проблемами самоврядування, вважає, що в країнах «третього світу» створення «власних повноцінних продуктивних сил, мабуть, уже неможливе» (Белоцерковский В. Самоуправление. – М., 1992. – С. 107) і сумнівно, щоб зараз де-небудь могли народитись розвинуті капіталістичні країни того типу, що вже існують нині.

Отже, ідея третього шляху. Виявляється, що вона давно розроблялась вітчизняними теоретиками і має серйозні фактичні підтвердження у світовому досвіді. Насамперед варто згадати дослідження О. В. Чаянова (див.: Чаянов А. В. Крестьянское хозяйство. – М, 1989), котрий ще в 1925 році намагався побудувати особливу теорію трудового сімейного підприємства, яке за своєю мотивацією радикально відрізняється від підприємства з найманою працею. Чаянов виявив, що таке господарство (промислове й сільськогосподарське) навіть за умов капіталізму не підкоряється його законам, бо вкладає сили і в

неприбуткові галузі виробництва, щоб скоротити сезонне безробіття, і водночас не намагається максимізувати прибуток за вигідних умов. Навпаки, саме тоді селянин дає певний перепочинок собі і своїй сім'ї, бо не може викинути на вулицю відпрацьовану робочу силу і наймати іншу. Мабуть, ці селянські темпоритми і зберігались на виробництві в Радянському Союзі у вигляді перекурів і штурмівщини.

Заслугує також на увагу досвід організації праці на групових підприємствах сучасного Заходу, описаний, у вищезгаданій праці В. Білоцерківського. Особливістю цих підприємств є те, що вони не цікавляться нагромадженням капіталу. Для них важлива не агресивна конкуренція, а ринкова, за покупця. Тому зароблені гроші йдуть не на розширення, а на вдосконалення виробництва та умов життя трудового колективу. Від крупних фірм вони захищаються тим, що не випускають акцій у продаж. Випускаються лише внутрішні акції для зручності розподілу прибутків. Якщо працівники розраховуються з підприємством, то ці акції вони не можуть забрати з собою, а повинні продати колективу фірми.

Нові працівники, які прибувають на підприємство, мають робити внесок, що відповідає частці кожного з них в капіталі фірми. При виході на пенсію чи при переході на іншу роботу працівники отримують назад свою частку капіталу. Одержавши її, трудівники перестають бути співвласниками підприємства, тобто втрачають можливість одержувати нетрудові доходи. Лише працюючі мають право брати участь в управлінні підприємством і в розподілі доходів. Частка прибутку залежить від трудового внеску і кваліфікації. Це нова форма власності на засоби виробництва, яку називають груповою трудовою власністю. Вона «на відміну від капіталістичної або кооперативної не є спадковою і не може бути предметом вільної купівлі і продажу (лише за рішенням всього колективу). Спадкова власність на засоби виробництва, мабуть, відійде в минуле так само, як відійшла і спадкова власність на людей – кріпаків і рабів». (Цит. праця. – С. 31).

У 1989 році кількість фірм США, що належать трудовим колективам, досягла 2 тисяч, а близько 9 тисяч були в стадії викупу. Кількість працюючих на таких фірмах досягла 10 мільйонів чоловік, на кінець століття прогнозується подвоєння. Тобто явно простежується майбутнє за зміною форми власності.

Але чи можна цей досвід застосовувати в Україні і чи правильно поставлені акценти, що характеризують взаємодії трудових власників з нетрудовими?

Оскільки в Україні заробітна плата досягла нижчого рівня, ніж у Латинській Америці, нашим робітникам уже нікуди знижувати заробітну плату. Крім того, кредити, які можуть дати вітчизняні комерційні банки, розраховані за розміром своїх процентів лише на спекулянтів, а не на виробників. Це фінансовий бік справи.

Друга важлива обставина — трудові колективи не змогли б ні стати власниками, ні зберегти свій статус без підтримки держави (законодавчої, організаційної, податкової). Про це переконливо свідчить підтримка сільськогосподарських виробників у розвинутих країнах.

Традиційне сімейне підприємство, яке було й існує в усіх народів, артільна форма праці, що притаманна була слов'янам в минулому і відроджувалася у вигляді «шабашки» в Радянському Союзі, сучасні самоуправлінські трудові колективи – це все різновиди культури «розумних потреб».

Можна іронізувати стосовно ступеня їхньої «розумності» чи «нерозумності». Але безперечно та обставина, що трудовий колектив не порушує інстинкт самозбереження, здатний прийняти програму самообмеження і підтримує фундаментальну людську потребу в солідарності.

Ця культура розумних потреб є необхідною, але недостатньою передумовою національного прогресу на рівні індустріального виробництва. Такою достатньою передумовою є технічні і технологічні вдосконалення, які ведуть до економії ресурсів, енергії, часу, людських сил. Японські робітники, котрі працюють у «групах якості», дають за рік у 100 разів більше рацпропозицій, ніж американські робітники. Перевагу японців спеціалісти з менеджменту вбачають у тому, що вони здатні до колективної творчої праці, і в тому, що вони працюють у фірмах з позитивним наймом.

Американські теоретики менеджменту з тривогою пишуть про те, що навіть інженери американських фірм втрачають здатність до стратегічного технічного мислення, чекаючи можливого звільнення в кінці року. В свою чергу, японські менеджери наголошують, що метою їх діяльності є перш за все збереження зайнятості і поліпшення життя робітників, а не одержання прибутків. Звідси впливає несподіваний для наших ідеологів капіталізації висновок, що «в Японії існує соціалістична і рівноправна система вільної економіки» (Акио Морита. Сделано в Японии. – М., 1993. – С. 253). Звичайно, цей висновок важко прийняти і прихильникам соціалізму, бо вони вказують на ту обставину, що в Японії питома вага доходів буржуазії (з власності і підприємницької діяльності на її основі) навіть вища, ніж у США і Західній Європі (30,2 відсотка проти 23,9 – у США і 25,3 – в Англії), але міркування одного з керівників фірми «Соні» про можливість іншого типу культури, ніж американська, заслуговують на увагу. Ці міркування полягають у тому, що пропаганда розваг і споживацтва західними засобами масової комунікації як мети життя суперечать соціальній і творчій природі людини.

Наш співвітчизник Богдан Гаврилишин, який має великий міжнародний досвід як член правління Римського клубу і член Всесвітньої академії наук та мистецтв, ще в 1979 році дійшов висновку про перспективність третього шляху. Порівнюючи командну економіку Радянського Союзу та індивідуалістсько-конкуренційні орієнтації США

з групово-кооперативними орієнтаціями Швейцарії, Б. Гаврилишин робить висновок про неефективність у сучасних технічних та економічних умовах першого й другого шляху. На мою думку, найцікавіше в цих міркуваннях теоретика менеджменту полягає в тому, що економічна ефективність розглядається в контексті певного типу культури, в якому виділяються три основні складові: цінності, політичне правління та економічна система.

Тож у першому типі культури (американському) відзначаються індивідуалістсько-конкуренційні цінності, система противаг у політичному правлінні і вільне підприємництво в економічній системі.

Другий тип культури (радянський) мав егалітарно-колективістські цінності, унітарне політичне правління й адміністративно-командну систему в економіці.

Для третього (швейцарського) типу культури характерні групово-кооперативні цінності, колегіальне політичне правління (співпраця при владі) і узгоджене вільне підприємництво.

Таким чином, уже на європейських теренах ми зустрічаємось з «культурою розумних потреб» на противагу індивідуалістичній гонитві за наживою, яка неперспективна технічно, економічно та екологічно. Але знову ж, як у випадку з трудовою колективною власністю США, досвід Японії і Швейцарії неможливо застосувати безпосередньо. Ми повинні використати досвід нашої власної культури, традицію поєднання східних та західних орієнтацій, землеробської та індивідуальної культури, довіру до держави з потребами децентралізації. А відтак – не всезагальна приватизація до рівня електростанцій і стратегічних ресурсів, а державна підтримка пріоритетних галузей!

Для переходу на рівень постіндустріальної (інформаційної) культури потрібні фундаментальні дослідження. Їх можуть забезпечити лише великі транснаціональні компанії і держава. Ніяка індивідуальна раціоналізаторська чи колективна трудова діяльність не може змінити типи існуючих технологій. Тому головною функцією держави в наших реаліях повинна бути стимуляція технічного прогресу. Лише за такої умови третій шлях розвитку з мрії і формальної можливості перетвориться у реальну можливість. І ця технологічна трансформація, яка використовує освітній і технічний потенціал суспільства, допоможе реконструювати соціонормативну і символічну підсистему культури українського суспільства. Саме така реконструкція дасть стабільне суспільство, в якому конфліктогенний потенціал не призводить до соціального вибуху. Тоді стане можливим застосування відомих конфліктологічних методик, які забезпечують редукцію конфлікту поступено – від конфліктів цінностей до конфліктів інтересів і до суперечок про схильності, які можуть завершитись кооперацією (Д. Апер).